

7. Az Európai Unió agrárstruktúrája

Pál Zsombor

A Közös Agrárpolitika részletes bemutatása és elemzése után e rendszert szembesíteni szükséges az Európai Unió ténylegesen működő agrárszerkezetével, az agrárstruktúrával.¹

7.1. A mezőgazdaság nemzetgazdasági szerepe

Az Európai Uniót alkotó országok népessége, gazdaságának mérete és gazdasági fejlettsége között óriási különbségek vannak (HALMAI 2007). A 2004 után csatlakozott 13 tagország a népesség ötödét adta 2017-ben, részesedésük a GDP-ből viszont 15% volt. A három legnagyobb nemzetgazdaság, Németország, az Egyesült Királyság és Franciaország a GDP több mint felét, a népesség 42%-át tette ki. Az egy főre jutó GDP tekintetében pedig Luxemburg, Írország és Ausztria áll az élen, míg Bulgária, Horvátország zárja a sort. A két szélső érték között több mint ötszörös a különbség, igaz, 2007 óta 1,6 százalékponttal csökkent.

A mezőgazdaság nemzetgazdasági szerepe jelentős különbségeket mutat a tagországok között (HALMAI 2007). A mezőgazdaság részesedése a makrogazdasági mutatókból a keleti és déli tagországokban a legmagasabb, míg a nyugati és északi tagországokban a legalacsonyabb. Az EU egészében a mezőgazdaság a bruttó hozzáadott érték 1,6%-át állította elő 2017-ben, ugyanakkor Romániában, Bulgáriában és Görögországban 4-5% közötti ez a mutató, míg Luxemburgban, az Egyesült Királyságban és Németországban nem éri el az 1%-ot sem. A foglalkoztatás esetében még élesebbek a különbségek. A Közösség egészében a foglalkoztatottak 4%-a dolgozik főállásban az ágazatban. Romániában a mezőgazdaság adja a foglalkoztatottak ötödét, Görögországban és Lengyelországban a tizedét. Ezzel szemben az Egyesült Királyságban, Belgiumban és Máltán a foglalkoztatottak 1%-a dolgozik az ágazatban.

Az elmúlt évtizedekben a legtöbb tagországban mérséklődött a mezőgazdaság részesedése a bruttó hozzáadott értékből és a foglalkoztatásból. Ez a gazdasági fejlődés velejárója, természetes folyamat, mivel a nemzetgazdaság diverzifikálódik, új tevékenységek jelennek meg, valamint a legtöbb esetben a mezőgazdaság lassabban fejlődik, mint a nemzetgazdaság egésze. Emellett a technológiai fejlődés és a gazdaságstruktúra változásának eredményeként hosszú távon csökken a mezőgazdaság munkaerő iránti igénye, ezzel párhuzamosan a nemzetgazdaság több dinamikusabban fejlődő ágazatában emelkedik a foglalkoztatás.

A tagországok közötti különbségek tovább csökkentek, a szélső értékek közötti különbségek mérséklődtek. A mezőgazdaság bruttó hozzáadott értékének aránya 2007-ben

¹ Lásd CSATÁRI et al. 2009, 2010; ELEKES et al. 2003; HALMAI 2001, 2002, 2004, 2007.

és 2017-ben is a legmagasabb Romániában, a legalacsonyabb Luxemburgban volt, de a közöttük lévő különbség 5,6-ról 4,5 százalékpontra mérséklődött. A foglalkoztatási arány tekintetében a Románia és az Egyesült Királyság közötti különbség 24,5-ről 19,3 százalékpontra csökkent.

7.1. táblázat

Az Európai Unió főbb makromutatói és a mezőgazdaság nemzetgazdasági részesedése

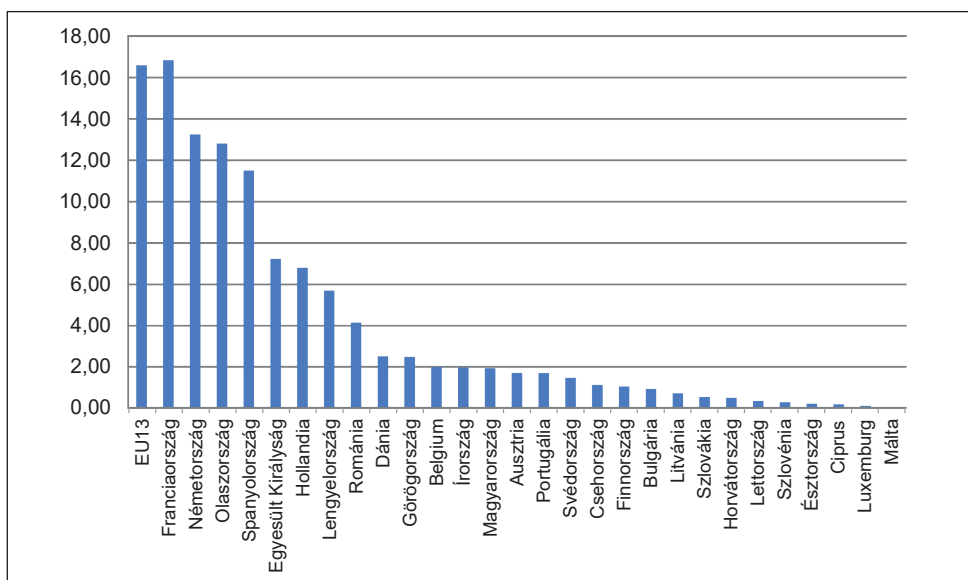
				Mezőgazdaság részesedése			
	Népesség (millió fő)	GDP megoszlása (%)	Egy főre jutó GDP az EU28 százalékában	Bruttó hozzáadott értékből (%)		Foglalkoztatásból (%)	
	2017			2007	2017	2007	2017
EU28	511,5	100,0	100,0	1,7	1,6	5,1	3,9
Belgium	11,4	2,6	116,6	1,0	0,7	1,8	1,1
Bulgária	7,1	0,7	49,2	5,5	4,3	7,2	6,8
Csehország	10,6	1,8	88,4	2,2	2,3	3,6	2,8
Dánia	5,7	1,4	125,2	1,4	1,3	2,8	2,1
Németország	82,5	19,9	123,2	0,8	0,7	2,2	1,2
Észtország	1,3	0,2	77,2	3,5	2,8	4,7	3,4
Írország	4,8	1,7	184,4	1,2	1,0	4,8	4,2
Görögország	10,8	1,4	67,4	3,4	4,0	10,6	11,5
Spanyolország	46,5	8,4	92,5	2,7	2,9	4,4	4,3
Franciaország	67,0	13,6	104,2	1,8	1,7	3,4	2,5
Horvátország	4,2	0,5	61,6	4,4	3,7	10,7	6,4
Olaszország	60,6	11,3	95,9	2,1	2,1	3,8	3,6
Ciprus	0,9	0,1	83,8	2,3	2,0	3,6	2,1
Lettország	2,0	0,3	67,2	3,7	3,9	9,7	6,9
Litvánia	2,8	0,4	78,2	3,9	3,4	11,1	7,4
Luxemburg	0,6	0,3	253,4	0,5	0,3	1,8	1,1
Magyarország	9,8	1,3	68,3	4,0	3,9	4,6	5,0
Málta	0,5	0,1	96,1	2,0	1,1	1,8	1,1
Hollandia	17,1	4,3	128,4	2,0	2,1	2,7	1,9
Ausztria	8,8	2,2	127,6	1,6	1,3	4,9	3,5
Lengyelország	38,0	5,2	69,8	3,4	2,4	14,0	10,0
Portugália	10,3	1,5	77,0	2,3	2,2	7,5	4,0
Románia	19,6	2,4	62,7	6,1	4,8	25,8	20,3
Szlovénia	2,1	0,3	84,8	2,1	2,1	7,7	4,6
Szlovákia	5,4	0,8	76,9	4,0	3,6	4,2	2,7
Finnország	5,5	1,2	109,1	2,7	2,7	4,3	3,4
Svédország	10,0	2,4	122,0	1,6	1,2	2,0	1,5
Egyesült Királyság	65,8	13,6	105,3	0,6	0,7	1,3	1,0

Forrás: EUROSTAT

Azt fontos kiemelni, hogy a mezőgazdaság nem csupán árutermelő ágazat, szerepe a GDP-hez való hozzájárulása mellett jelentős a biztonságos, egészséges élelmiszer-termelésben, a természeti erőforrásokkal való hatékony és fenntartható gazdálkodásban, a vidéki foglalkoztatásban, valamint a sokszínű, változatos vidéki táj fenntartásában.

7.2. A mezőgazdasági termelés szerkezete

Az Európai Unió mezőgazdasága erősen koncentrált, *a kibocsátás nagy részét a régi tagországok adják*, és részesedésük az elmúlt 10 évben csak enyhén csökkent. Az EU15 országai 2017-ben a mezőgazdasági kibocsátás 83,4%-át adták, 0,2 százalékponttal kevesebbet, mint 2016-ban, és 0,4 százalékponttal kevesebbet, mint 2007-ben. Az öt legnagyobb termelő ország (Franciaország, Németország, Olaszország, Spanyolország és az Egyesült Királyság) 2017-ben az EU mezőgazdasági kibocsátásának közel kétharmadát (61,6%-át) adta. A magyar mezőgazdaság kibocsátása 1,9%-a volt az EU28 kibocsátásának.

7.1. ábra

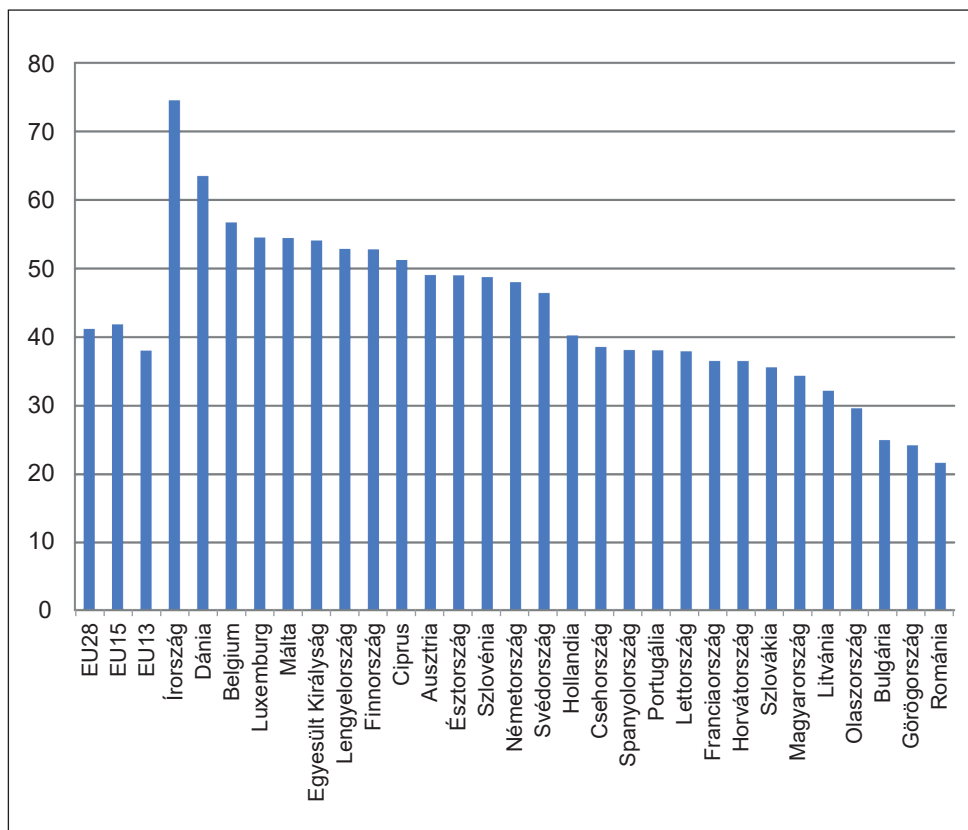
Az Európai Unió mezőgazdasági kibocsátásának országonkénti megoszlása (2017, %)

Forrás: EUROSTAT Mezőgazdasági Számlarendszer második előzetese

A Közösség mezőgazdaságának szerkezete kiegyensúlyozott. Az EU teljes, szolgáltatásokkal és másodlagos tevékenységekkel együtt mért, alapáras kibocsátásából 2017-ben a növényi és kertészeti termékek 50,1%-ot, az állatok és állati termékek 41,2%-ot tettek ki, az elmúlt 10 évben ez az arány nem változott érdemben. A fennmaradó részt a mezőgazdasági szolgáltatások és a másodlagos tevékenységek adták.

Ugyanakkor *a tagállamok között jelentősek az eltérések*. A növénytermesztés aránya a déli, illetve keleti országokban, Romániában, Görögországban, Bulgáriában, Spanyolországban és Magyarországon a legmagasabb, az állattenyésztés részesedése pedig az északnyugati országokban, úgymint Írországban, Dániában, Belgiumban, Luxemburgban és az Egyesült Királyságban a legjelentősebb. Általánosságban elmondható, hogy az EU régi tagállamaiban magasabb az állattenyésztés részesedése a mezőgazdasági kibocsátásból, ami kedvezőbb szerkezetet takar, és hozzájárul a kiegyensúlyozottabb kibocsátáshoz, valamint kedvező a hozzáadott érték és a foglalkoztatás növekedése szempontjából.

Az új tagországokban emelkedett a növénytermesztés aránya a csatlakozás óta, amely az alábbi fő okokkal magyarázható. A Közös Agrárpolitika szerkezete a növénytermesztést részesíti előnyben, emellett nem volt elég forrás a beruházásigényes állattenyésztés fejlesztéséhez. Ugyanakkor az EU-csatlakozás éles versenyt eredményezett a régi tagországok modern technológiát alkalmazó állattartóival. Az állattenyésztés termelése kevésbé rugalmas, nehezebben alkalmazkodik a piaci változásokhoz, ezért pénzügyi kockázatai magasabbak. Azt is meg kell említeni, hogy az állattenyésztés minden napra munkát ad a gazdálkodóknak, ezért is vonzóbb sokak számára a szántóföldi növénytermesztés.

7.2. ábra

Az állattenyésztés részesedése a mezőgazdasági kibocsátásból (2017, %)

Forrás: EUROSTAT Mezőgazdasági Számlarendszer második előzetese

A legtöbb mezőgazdasági ágazat esetében Franciaország a legnagyobb termelő (búza, kukorica, árpa, repce, bor, szarvasmarha, tej, baromfi), a szója esetében Olaszország a legnagyobb kibocsátó, a cukorrépa és a burgonya legnagyobb előállítója Németország, a sertés, a friss zöldségek, a friss gyümölcsök, az olajbogyó és a tojás esetében Spanyolország vezet, míg az Egyesült Királyság a Közösség első számú juhtenyésztője.

Az Európai Unió mezőgazdaságának *munkaerő-felhasználása* jelentősen csökkent az elmúlt 10 évben, ami a folyamatos koncentrációra, a szerkezet- és technológiaváltásra mutat rá. A kibocsátásukhoz viszonyítva magas az új tagországok munkaerő-felhasználása, de az esetükben nagyobb a csökkenés mértéke is. Az EU mezőgazdasága 2017-ben 9,5 millió éves munkaerőegységet használt fel. Ez azt jelenti, hogy a mezőgazdasági tevékenység végzése 2017-ben annyi időt kötött le a nem fizetett és az időszakos munkavégzést is figyelembe véve, mintha 9,5 millióan egész évben teljes munkaidőben dolgoztak volna. Ebből a régi tagállamok 51,4, az újak 48,6%-ban részesedtek, vagyis az új tagállamok részesedése a munkaerő-felhasználásból háromszorosa a kibocsátásban képviselt arányuknak. Ez a jövővel személynél nem kedvező, valamint azt mutatja, hogy az új tagországok több élők munkát és kevesebb tőkét alkalmaznak a termelés során. Tízéves távlatban (2007 és 2017 között) az EU mezőgazdaságának munkaerő-felhasználása ötödével csökkent, ezen belül az új tagországokban negyedével (26,8%), a régi tagországokban 12,6%-kal csökkent a munkaerő-felhasználás.

A csökkenés elsősorban a nem fizetett (családi) munkaerő-felhasználásnak tudható be, hiszen az negyedével esett vissza, a fizetett munkaerő-felhasználás enyhén emelkedett (+1,2%). Ez a folyamat is a szerkezetváltásra mutat rá, mivel a koncentrációval párhuzamosan egyre inkább elmozdul a mezőgazdaság az önellátástól az árutermelés felé, és a nagyobb gazdaságokban szükség van foglalkoztatottakra is. A foglalkoztatás csökkenése elsősorban a kisebb gazdaságokban figyelhető meg (Európai Bizottság 2017).

7.2. táblázat

A munkaerő-felhasználás alakulása az Európai Unióban (1000 éves munkaerőegység)

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Összes munkaerő-felhasználás											
EU28	11 878	11 592	11 223	10 345	10 073	10 028	9 913	9 737	9 504	9 490	9 488
EU15	5 580	5 434	5 197	5 212	5 087	5 030	4 933	4 900	4 867	4 852	4 877
EU13	6 298	6 157	6 026	5 133	4 986	4 997	4 980	4 837	4 637	4 637	4 610
Nem fizetett munkaerő-felhasználás											
EU28	9 428	9 165	8 863	7 998	7 739	7 688	7 603	7 360	7 088	7 055	7 010
EU15	3 918	3 789	3 614	3 583	3 467	3 432	3 335	3 269	3 203	3 175	3 153
EU13	5 510	5 376	5 249	4 415	4 272	4 256	4 268	4 091	3 885	3 880	3 856
Fizetett munkaerő-felhasználás											
EU28	2 450	2 427	2 360	2 347	2 334	2 339	2 310	2 377	2 416	2 434	2 478
EU15	1 662	1 645	1 583	1 629	1 620	1 598	1 598	1 631	1 664	1 677	1 724
EU13	787,4	781,51	777,63	718,08	714,08	742	712	747	752	758	754

Forrás: EUROSTAT Mezőgazdasági Számlarendszer

A termelés intenzitásában rejlő különbségeket jól mutatja az *egy hektár mezőgazdasági területre jutó alapáron számított kibocsátás*. Ebben a mutatóban a régi tagországok jelentős előnye figyelhető meg. A régi tagállamok 2017-ben egy hektáron átlagosan 2807 euró értékű terméket állítottak elő, az EU13-ban ez a mutató 1370 euró volt, az előbbi értéknek

a fele (49%-a). Az *egységnyi munkaerőre vetített kibocsátást* tekintve még nagyobb a régi tagországok előnye. Az EU15 átlagában egy munkaerőegységre 2017-ben 73,1 ezer euró kibocsátás jutott, míg az új tagállamok esetében ez az érték 15,4 ezer euró volt, a régi tagországok értékének ötöde (21%-a). A fenti különbségek elsősorban a fejlettebb agrotechnológia használatával, magasabb automatizáltsággal, a jobb teljesítményű genetikai alapokkal, magasabb inpuhasználattal, az állattenyésztés magasabb arányával és a jobb infrastruktúrával magyarázhatóak.

7.3. táblázat

A mezőgazdasági termelés intenzitása

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Hektárra jutó kibocsátás (euró/ha)											
EU28	1 992	2 115	1 834	2 063	2 257	2 338	2 402	2 367	2 329	2 272	2 391
EU15	2 356	2 449	2 146	2 438	2 635	2 767	2 828	2 792	2 763	2 673	2 807
EU13	1 108	1 295	1 038	1 141	1 333	1 291	1 362	1 327	1 273	1 287	1 370
Éves munkaerő egységre jutó kibocsátás (euró/ÉME)											
EU28	30 825	33 352	30 679	35 929	40 184	41 553	43 152	43 372	43 865	42 798	45 049
EU15	54 976	58 518	55 692	59 915	65 919	69 552	72 435	72 203	72 043	69 976	73 097
EU13	9 427	11 140	9 109	11 576	13 926	13 370	14 147	14 168	14 289	14 361	15 379

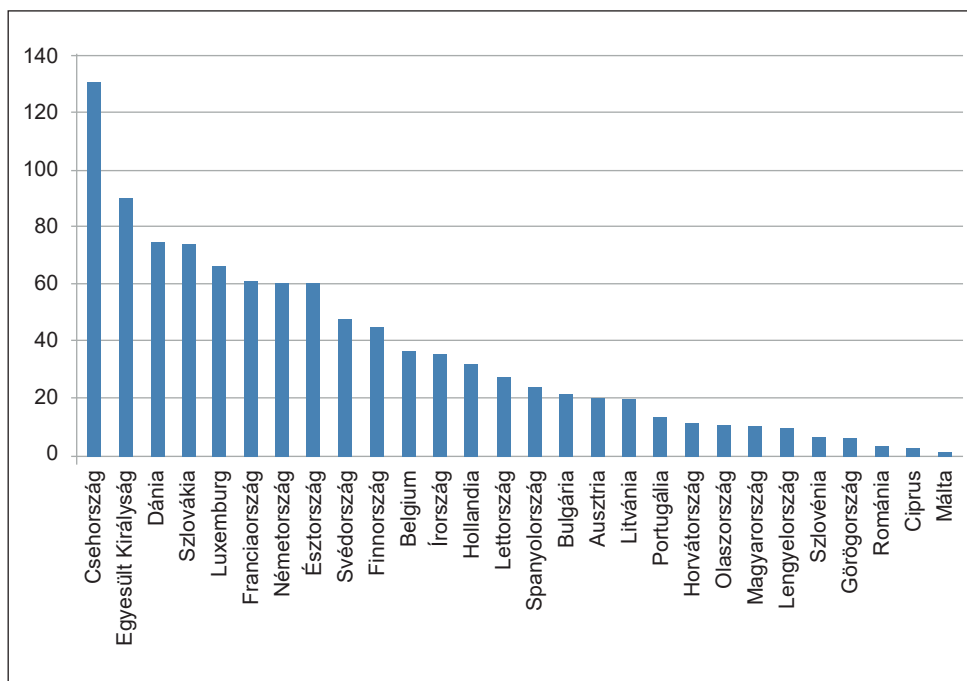
Forrás: az EUROSTAT Economic accounts for agriculture- values at current prices (aact_eaa01) (https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=aact_eaa01&lang=en), agricultural labour input statistics: absolute figures (aact_ali01) (https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=aact_ali01&lang=en) és Crop production in national humidity (apro_cpnhl) (https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=apro_cpnhl&lang=en) adatai alapján (A letöltés dátuma: 2020. 05. 05.)

7.3. Gazdaság szerkezet

Az Európai Unióban 2016-ban 10,5 millió gazdaság 173,3 millió hektár mezőgazdasági területet művelt. A gazdaságok harmada Romániában, 13%-a Lengyelországban, 11%-a Olaszországban és 9%-a Spanyolországban működött. Ezekben a számokban a tagországok statisztikai hivatalai által használt különböző gazdaságkülönböztetők is szerepet játszanak.

Többéves távlatban a gazdaságok számának jelentős csökkenése figyelhető meg, 2005 és 2016 között az üzemek negyede szűnt meg. A tagországok mindegyikében csökkent a gazdaságok száma. Ezzel párhuzamosan folyamatos a koncentráció, a birtokméretek növekedése. Míg 2005-ben 12, 2016-ban már 17 hektár jutott egy gazdaságra. Az új tagországokban a kisebb birtokméreteknel fogva is gyorsabb a koncentráció: az EU13 országaiban 2005 és 2016 között 51%-kal, az EU15 országaiban 39%-kal növekedett az egy gazdaságra jutó mezőgazdasági terület.

Természetesen jelentősek a tagországok gazdaság szerkezeté közötti különbségek. A legnagyobb birtokméretek Csehországban, az Egyesült Királyságban, Szlovákiában, Dániában, Franciaországban és Németországban figyelhetők meg. Ezzel szemben Máltán, Cipruson, Romániában, Szlovéniában és Görögországban a legelaprózódottabb a birtok szerkezet.

7.3. ábra

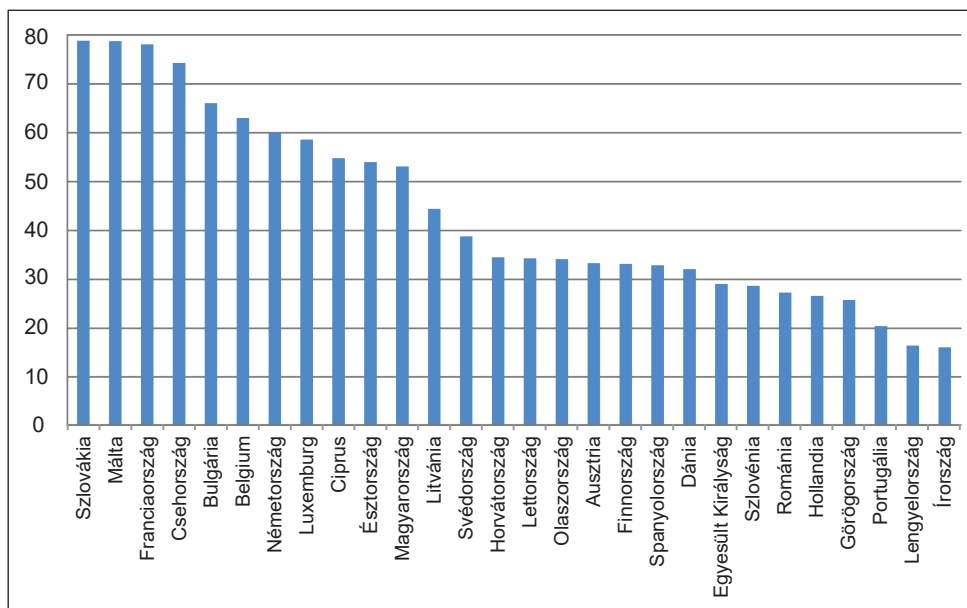
Az egy gazdaságra jutó mezőgazdasági terület az EU-tagországokban 2016-ban

Forrás: EUROSTAT gazdaságszerkezeti összeírások

Az Unióban sok a 2 hektár alatti kisgazdaság/mezőgazdasági háztartás, a földhasználatuk azonban nem jelentős. Az EU üzemeinek 42%-a használ 2 hektárnál kisebb mezőgazdasági területet, részesedésük a teljes földhasználatból 2% volt 2016-ban. A kisgazdaságok aránya Máltán, Cipruson, Bulgáriában, Romániában és Magyarországon meghaladja a 70%-ot, míg Finnországban, Svédországban, Dániában, Írországban és az Egyesült Királyságban nem éri el az 5%-ot. Ezen kisüzemek aránya a földhasználatban 46% Máltán, 15% Cipruson, és 12% Romániában, ezzel szemben a többi tagországban legfeljebb néhány százalék.

A versenytárs agrártermelő országokhoz viszonyítva az Európai Unió birtokméretei kicsinek számítanak. Az egy gazdaságra jutó mezőgazdasági terület Brazíliában 64, Chilében 107, az Egyesült Államokban 170, Kanadában 315, Argentínában 590 hektár, Ausztráliában pedig meghaladja a 3000 hektárt. (Európai Bizottság 2017)

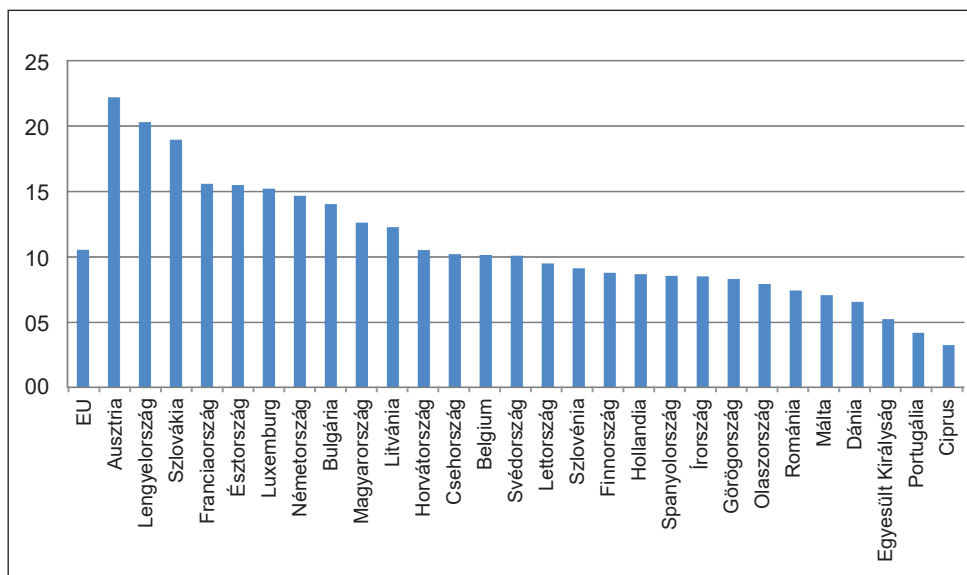
A földhasználatban jelentős a *haszonbérlet* szerepe, az EU mezőgazdasági területének 43%-át használták bérlők 2013-ban. A tagországok között nagy különbségek figyelhetők meg. A terület mintegy négyötöde volt bérlemény Szlovákiában, Máltán és Franciaországban, míg Írországban és Lengyelországban csupán 16%-os volt ez az arány.

7.4. ábra

A bérlet területek aránya a mezőgazdasági területből 2013-ban

Forrás: EUROSTAT gazdaságszerkezeti összeírások

7.5. ábra

A 40 évnél fiatalabb gazdálkodók aránya az EU-tagországokban 2016-ban

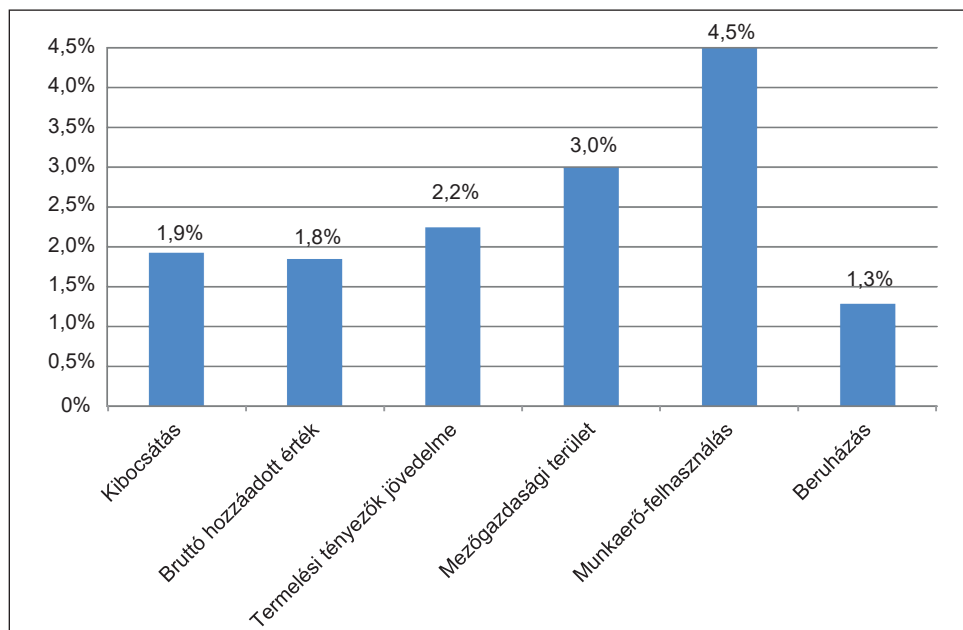
Forrás: EUROSTAT gazdaságszerkezeti összeírások

Az Európai Unióban komoly probléma a gazdatársadalom elöregedése, a gazdálkodók egyharmada 65 évnél idősebb volt 2016-ban, míg a 40 évnél fiatalabbak aránya mindössze 11% volt. A 40 év alatti gazdálkodók aránya Ausztriában, Lengyelországban és Szlovákiában a legmagasabb (mintegy egyötöd), míg Cipruson, Portugáliában és az Egyesült Királyságban csak néhány százalékot tesz ki. A gazdálkodók többsége (58%) 55 évnél idősebb az Európai Unióban, arányuk Cipruson, Portugáliában és Romániában meghaladja a kétharmadot, míg Ausztriában, Finnországban és Lengyelországban csak minden harmadik gazda idősebb 55 évnél.

7.4. A magyar mezőgazdaság helye az Európai Unióban

Az Európai Unió mezőgazdasági területének 3,0%-a található Magyarországon, és az EU mezőgazdasági munkaerő-felhasználásának 4,5-4,8%-át adta hazánk az elmúlt években. A magyar mezőgazdaság az EU mezőgazdasági kibocsátásának és hozzáadott értékének évek óta stabilan mintegy 2%-át teszi ki, részesedése a termelési tényezők jövedelméből ennél magasabb, közel 2,2-2,5%-os volt.

Hazánk mezőgazdasága az uniós csatlakozás óta jelentős mértékben fejlődött, hatékonysága, versenyképessége és jövedelmezősége elkezdett felzárkózni a régi tagországokéhoz. Ennélfogva a magyar mezőgazdaság részesedése nőtt a termelési és jövedelmi mutatókban. Ugyanakkor hazánk mezőgazdaságában még sok tartalék rejtőzik, adottságainak még jobb kihasználásával szerepe az EU mezőgazdaságában a következő években tovább nőhet.

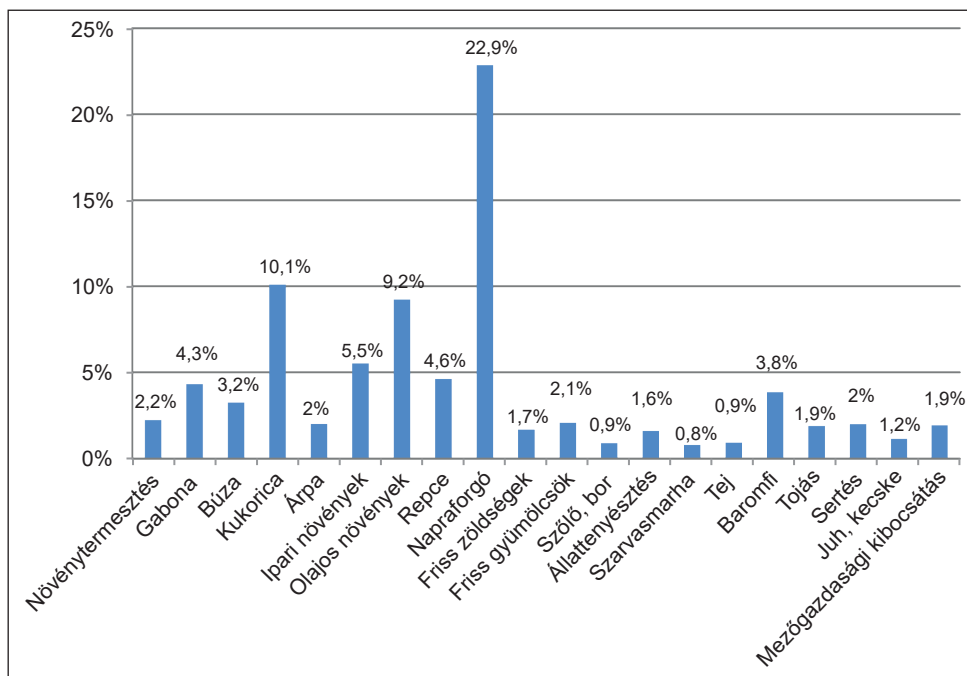

7.6. ábra

A magyar mezőgazdaság az EU-ban 2017-ben (%)

Forrás: EUROSTAT, beruházás és mezőgazdasági terület 2016

A magyar mezőgazdaság részesedése a növényi termékek kibocsátásából 2-2,4%, az állattenyésztésből pedig 1,6-1,8%-os volt az utóbbi években. Hazánk teljesítménye különösen magas a gabona (főként a kukorica), az olajos magvak (elsősorban a napraforgó) termelésében, valamint a baromfityénységben.

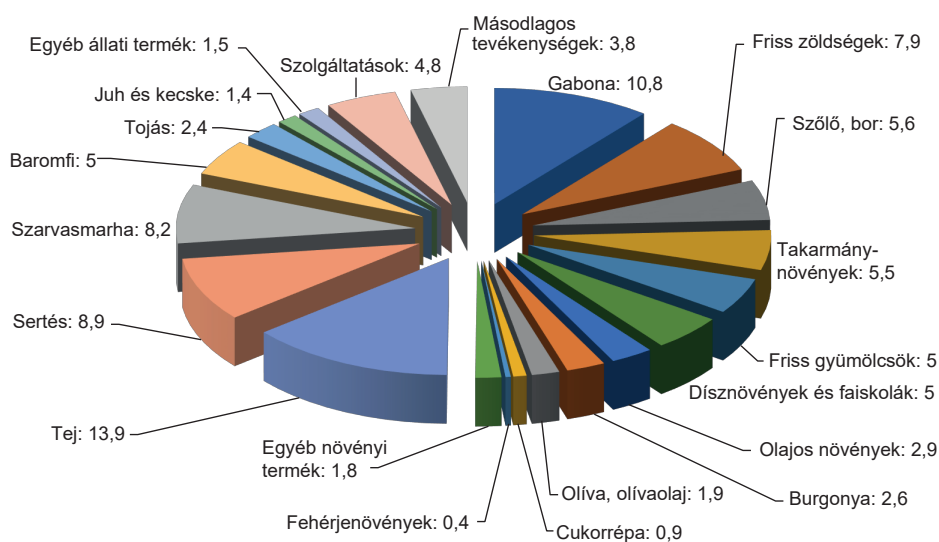
7.7. ábra

Magyarország részesedése az EU mezőgazdaságának kibocsátásából 2017-ben
(a repce és a napraforgó 2016-os adat)

Forrás: EUROSTAT Mezőgazdasági Számlarendszer második előzetese

7.5. A mezőgazdasági termelés

Az Európai Unió mezőgazdaságának kibocsátása kiegyensúlyozott felét a növényi termékek, negyzedét az állatok, állati termékek, a fennmaradó részt a mezőgazdasági szolgáltatások, másodlagos tevékenységek tették ki 2017-ben. A növénytermesztésen belül a legjelentősebb a gabonafélék szerepe, a teljes mezőgazdasági kibocsátás több mint tizedét adták. Kedvező, hogy a munkaigényes és magasabb hozzáadott értéket termelő növénytermesztési kultúrák (friss zöldségek, friss gyümölcsök, szőlő, bor, olíva, olívaolaj, valamint a dísnövények és faiskolák) a kibocsátás negyedét tették ki. Az állattenyésztésen belül a legjelentősebb a szarvasmarha-ágazat (vágómarha és tej), amely a teljes kibocsátás közel negyedét képviselte. Érdeemes megjegyezni, hogy a vágómarha-kibocsátás mintegy kétharmada tejhasznú tehén (Európai Bizottság 2017). Emellett fontos még a sertés- és a baromfiágazat (vágóbaromfi és tojás) szerepe.

7.8. ábra

Az EU mezőgazdasági kibocsátásának szerkezete 2017-ben (%)

Forrás: EUROSTAT Mezőgazdasági Számlarendszer

A legtöbb mezőgazdasági termék esetében növekedett az Európai Unió termelése az elmúlt tíz évben. A fontosabb termékek közül csak a vágómarha, a vágójuh és a cukor előállítása csökkent, de ez utóbbi esetében a cukorkvóta 2017-es eltörlése jelentős változásokat hozott.

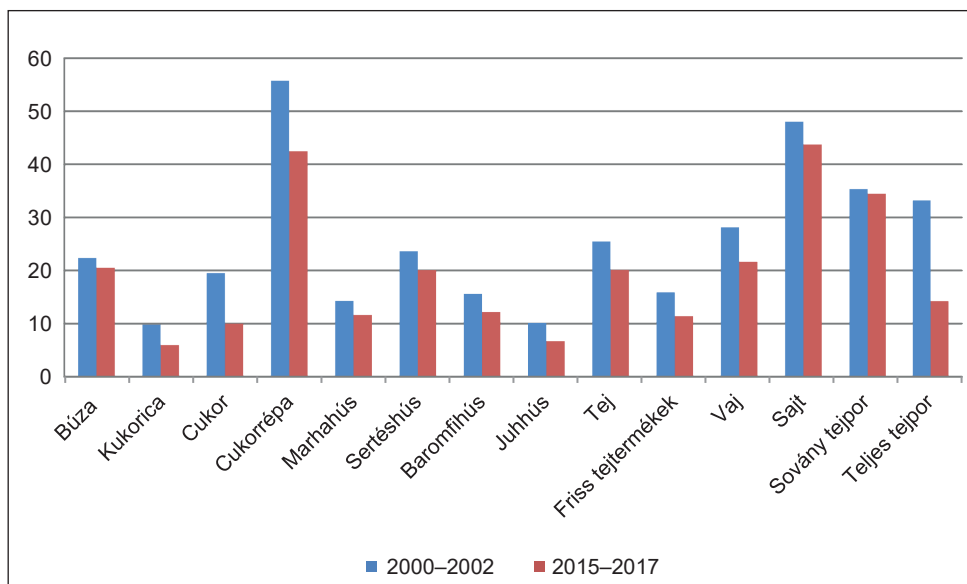
7.4. táblázat

Az Európai Unió termelése néhány fontos mezőgazdasági termékből (ezer tonna)

	2000–2002	2015–2017	Változás (%)
Búza	130 159	153 316	+17,8
Kukorica	59 153	61 286	+3,6
Cukor	20 207	17 131	–15,2
Cukorrépa	135 172	112 465	–16,8
Marhahús	8 526	8 038	–5,7
Sertéshús	21 887	23 526	+7,5
Baromfihús	11 154	14 183	+27,2
Juhhús	1 170	974	–16,8
Tej	150 510	163 493	+8,6
Friss tejtermékek	46 719	46 807	+0,2
Vaj	2 210	2 415	+9,3
Sajt	8 077	10 005	+23,9
Sovány tejpor	1 177	1 550	+31,7
Teljes tejpor	848	742	–12,4

Forrás: OECD-FAO Agricultural Outlook 2017–2026 Database, lásd: https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=HIGH_AGLINK_2017 (A letöltés dátuma: 2020. 05. 05.)

Az Európai Unió a jelentősebb agrártermelők közé számít, bár az elmúlt 10-15 évben több mezőgazdasági termék esetében is vesztett a világpiaci részesedéséből a harmadik országok, többek között Brazília javára. Az EU adja a világ búzatermelésének mintegy ötödét, és ez az arány nem változott érdemben az elmúlt másfél évtizedben. Ezzel szemben az EU kukoricapiaci részesedése 10-ről 6%-ra mérséklődött, miközben a termésmennyiség nem változott jelentősen. Ez elsősorban az USA és Kína növekvő termelésének tudható be. Az EU továbbra is nettó importőr kukoricából.

7.9. ábra

Az Európai Unió részesedése néhány fontos mezőgazdasági termék termeléséből (%)

Forrás: OECD-FAO Agricultural Outlook 2017–2026 Database

Az EU termelése a világ sertéshústermelésének ötödét teszi ki, ugyanakkor a növekvő termelés ellenére a 2000-es évek eleje óta csökkent a részesedése, elsősorban Kína, az USA és Brazília dinamikus bővülő kínálatának eredményeként. Hasonlóképpen mérséklődött az EU részesedése a marhahús, a baromfi és a juhhústermelésből is. Az EU marhahústermelésének piacvesztése mögött a termelés csökkenése, valamint a versenytárs országok, elsősorban Brazília, Kína, Törökország és Mexikó termelésének növekedése áll. Az Európai Unió adja a világ baromfi-húsbocsátásának 12%-át, az elmúlt másfél évtizedben ez a részesedése mérséklődött, ami mögött az EU termelésénél nagyobb mértékben növekvő brazil, kínai és USA-termelés áll. A juhhús piaci részesedésének csökkenése a termelés mérséklődésének és a versenytársak, elsősorban Kína termelése emelkedésének a következménye. Az Európai Unió a világ második legnagyobb tejtermelője India után, a világtermelés ötödét adva. Az elmúlt másfél évtizedben India, Kína és az USA termelése dinamikus bővült, ennek betudhatóan az EU világpiaci részesedése a növekvő kibocsátás ellenére csökkent.

A sajt és a sovány tejpor esetében az EU a világ legnagyobb termelője, piaci részesedése a 2015–2017 közötti években a termelés közel felét, illetve harmadát tette ki. A friss tejtermékek és a vaj esetében India átvette a vezetést, míg a teljes tejpor esetében Új-Zéland előzte meg a Közösséget.

Az Európai Unió önellátó a legtöbb mezőgazdasági termékből (termelése meghaladja a fogyasztását), ez alól a juhhús, a kukorica, a szója és a napraforgó képez kivételt. Az önellátottsági szint kiugróan magas az exportorientált termékek, a sovány és a teljes tejpor esetében, mivel a termelés a fogyasztás kétszeresét tesz ki (Európai Bizottság 2017). A többi termék esetében az önellátottság 100 és 127% között alakult 2015 és 2017 között.

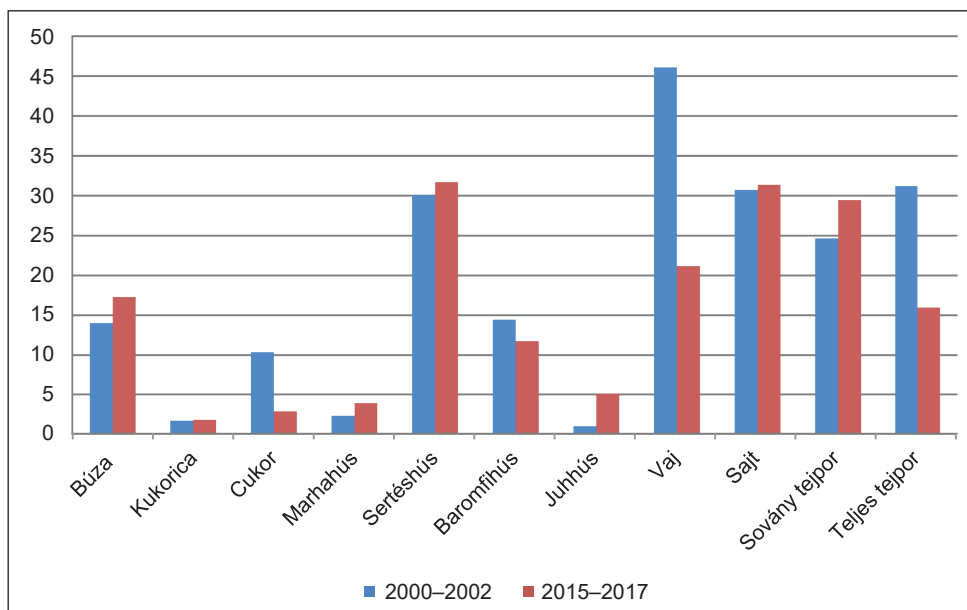
7.5. táblázat

Az EU önellátottsági szintje néhány fontos mezőgazdasági termék esetében

	2015	2016	2017
Búza	127	116	122
Kukorica	81	90	88
Repce	100	102	99
Napraforgó	56	56	61
Szója	38	39	38
Cukor	80	95	110
Marhahús	101	102	103
Sertéshús	110	113	112
Baromfihús	104	104	105
Juhhús	86	87	91
Friss tejtermékek	102	103	102
Vaj	108	108	106
Sajt	107	107	108
Sovány tejpor	208	203	192
Teljes tejpor	224	207	210

Forrás: Európai Bizottság Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Főigazgatósága

Az EU részesedése a fontosabb mezőgazdasági termékek exportjából változatosan alakult 2000 óta. A búza, a marhahús, a sertéshús, a juhhús és a sovány tejpor esetében érdemben emelkedett a Közösség szerepe a nemzetközi kereskedelemben, ennek köszönhetően a sertéshús- és a soványtejpor-export közel harmadát, és a búzaexport közel ötödét adta 2015 és 2017 között. Ezzel szemben az EU részesedése csökkent a cukor, a baromfihús, a vaj és a teljes tejpor esetében, ami annak köszönhető, hogy a versenytárs országok kivitele dinamikusabban bővült. Az EU továbbra is a világ sajtexportjának közel egyharmadát adja, hasonlóan a 2002 és 2004 közötti évekhez.

7.10. ábra

Az EU részesedése néhány fontosabb mezőgazdasági termék exportjából

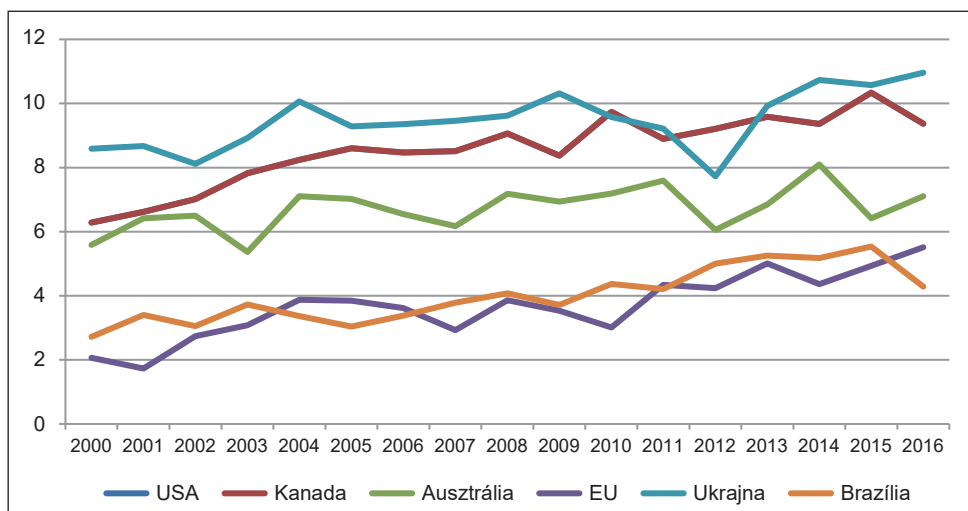
Megjegyzés: cukor: 2001–2003, tejtermékek: 2002–2004.

Forrás: OECD-FAO Agricultural Outlook 2017–2026 Database

7.6. Hozamok

Az EU hozamai a főbb szántóföldi növények esetében nemzetközi viszonylatban is igen magasak, ami elsősorban a kedvező természeti adottságoknak, az intenzív termelési rendszereknek, illetve a magas szintű agrotechnológiának és szaktudásnak köszönhető. A régi tagországokban magasabbak a hozamok, mint az újakban, de az elmúlt másfél évtizedben folyamatos volt az utóbbiak felzárkózása. Ebben annak is szerepe volt, hogy az EU15 országaiban lelassult a hozamnövekedés az alábbi okok miatt: a magas szintű termelési rendszerek megközelítették az elméleti maximumot, a további érdemi előrelépéshez átütő erejű innováció szükséges. A Közös Agrárpolitikában nagyobb teret nyertek a termeléstől elválasztott támogatások, amelyek az extenzívebb termelést ösztönzik. Továbbá a klímaváltozás is károsan hat a hozamokra (Európai Bizottság 2017).

A kukorica esetében az EU hozamai magasak, de elmaradnak az USA és Kanada hozamaitól, mivel azon országokban engedélyezett a GMO-növények termesztése. Ennek ellenére a régi tagországok kukoricahozama (különösen Németorszáé és Olaszorszáé) megközelíti az USA szintjét a magas szintű agrotechnológiának köszönhetően. Minden főbb termelő országban nagy ingadozást mutatnak a kukoricahozamok, de az ezredforduló óta jelentős mértékben emelkedtek.

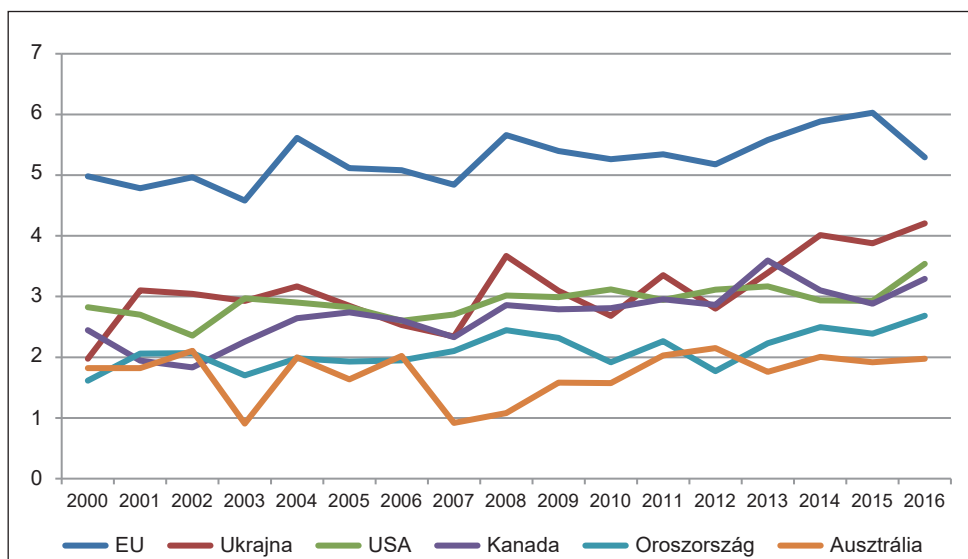

7.11. ábra

A főbb termelő országok kukorica hozama (tonna/hektár)

Forrás: FAOSTAT

Az EU rendelkezik a legmagasabb búzahoza-mokkal a főbb termelő országok közül, amiben a kedvező természeti adottságok mellett a fejlett agrotechnológiának is szerepe van (Európai Bizottság 2017). A kukoricával összehasonlítva a búzahoza-mok kiegyensúlyozottak.

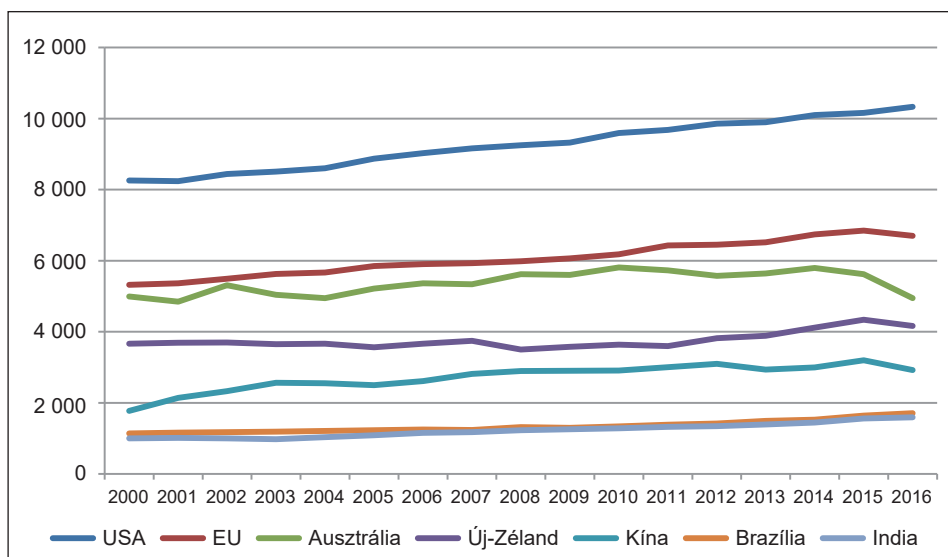

7.12. ábra

A főbb termelő országok búza hozama (tonna/hektár)

Forrás: FAOSTAT

Az Európai Unió tejhozama a versenytárs országokkal összehasonlítva magasnak számít. A tagországok éves tehenenkénti tejhozama megközelíti a 7 ezer kilogrammot, miközben a nagyrészt legeltető termelési rendszerrel rendelkező Új-Zélandon alig haladja meg a 4 ezer kilogrammot. Az USA-ban a keveréktakarmány az elterjedt, ennek is köszönhetően a tejhozam meghaladja a 10 ezer kilogrammot tehenenként. Az EU-ban változatos a tejelő tehenek takarmányozása, többek között Írországban elsősorban legelőre alapozott, míg Észak-Olaszországban és Spanyolországban a vásárolt takarmány a meghatározó. Ennek köszönhetően jóval egyenletesebb, az időjárásnak kevésbé kitett az EU-termelés, mint például Ausztráliában vagy Új-Zélandon. Ugyanakkor a takarmányárak hatása is nagyobb az uniós termelőkre. Az EU tejhozama folyamatosan nő a javuló genetikai háttérnek, tartástechnológiának és takarmányozásnak köszönhetően (Európai Bizottság 2017).

7.13. ábra

A főbb termelő országok tejhozama (kg/tehen/év)

Forrás: FAOSTAT

7.7. Termelékenység

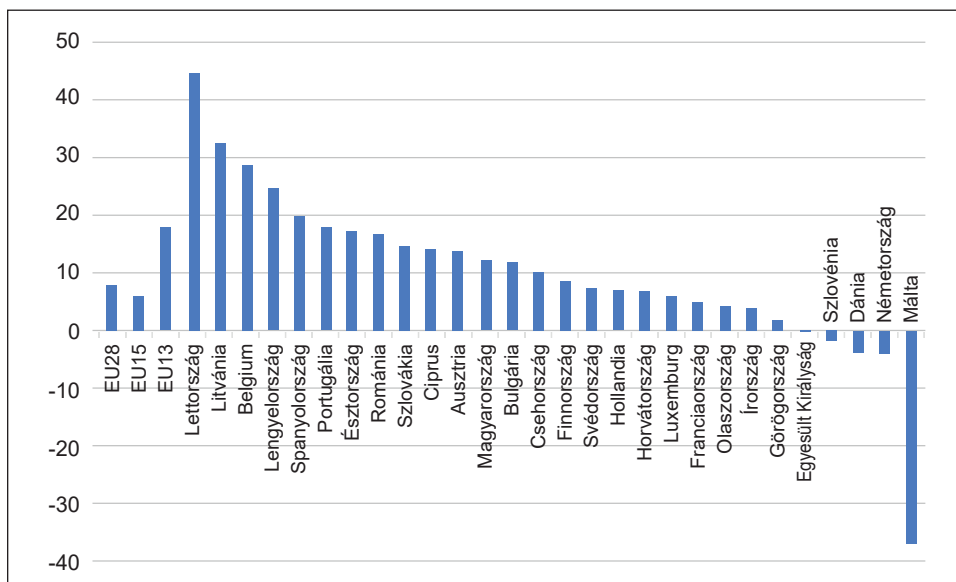
A világ élelmiszer-termelése növekvő számú és egyre jelentősebb kihívások elé néz. Elég itt keresleti oldalon a népességnövekedésre, az urbanizációra és a javuló életszínvonalra, kínálati oldalon pedig az éghajlatváltozásra, a természeti erőforrások – mint a termőföld, öntözővíz – szűkülésére és az ezekből következő, a termelés környezetterhelését korlátozó szabályozásokra vagy a fejlett világ gazdátársadalmának előregedésére gondolni. A fentiek hatására az európai mezőgazdaság esetében kulcskérdés a termelés hatékonyságának a növelése, vagyis többet termelni kevesebb ráfordítással.

A teljes tényezőtermelékenység átfogó képet nyújt a termelékenység változásáról. A mutató a kibocsátás változásának azt a részét foglalja magában, amely nem az intenzi-

vebb inpuhasználattal magyarázható, hanem a technológia, a termelésszervezés és a menedzsment hatékonysága javulásának köszönhető. Az EU teljes tényezőtermelékenysége 2005 és 2016 között tovább nőtt, de kisebb mértékben, mint az azt megelőző tíz évben. Míg 1995 és 2005 között a termelékenységi éves növekedése meghaladta az 1%-ot, 2005 és 2016 között 0,7%-ra lassult (Európai Bizottság 2016 és 2017). Összességében 8%-kal nőtt az EU mezőgazdaságának teljes tényezőtermelékenysége 2005 és 2016 között.

Ugyanakkor jelentős a különbség a régi és az új tagországok termelékenységeinek növekedési üteme között. A régi tagországok mezőgazdaságának termelékenysége 2005 és 2016 között évente 0,5%-kal, az új tagországoké 1,6%-kal emelkedett. Ennek köszönhetően a 11 év alatt elért javulás az előbbi esetben 6, az utóbbiban 18% volt. Ez egyrészt annak köszönhető, hogy az új tagországokban később kezdődött és még most is nagymértékű a struktúraváltás, a koncentráció és a termékpálya szerkezetének változása. Emellett a termelékenység emelkedésében fontos a technológiát, a logisztikát, a kutatás-fejlesztést és az infrastruktúrát érintő beruházások szerepe. Végül azt is meg kell említeni, hogy az új tagországok termelői sok esetben a régi tagországokban már alkalmazott technológiát, szervezési és marketingmegoldásokat veszik át, ami szintén magyarázza a gyorsabb fejlődést (Európai Bizottság 2016).

Az egyes tagországok termelékenységének növekedésében jelentősek a különbségek. A legnagyobb mértékben a balti országok, Belgium, Spanyolország és Portugália teljes tényezőtermelékenysége javult 2005 és 2016 között. Ezzel szemben Máltán nagymértékben, Németországban, Dániában és Szlovéniában enyhén mérséklődött a mutató.

7.14. ábra

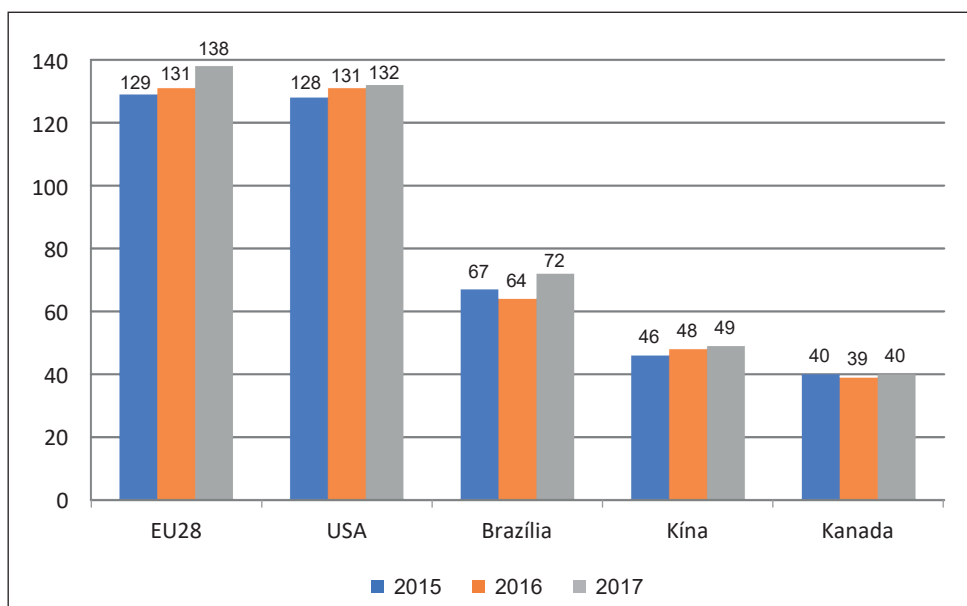
A mezőgazdaság teljes tényezőtermelékenységének változása az Európai Unióban 2005 és 2016 között

Forrás: Európai Bizottság Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Főigazgatóság, CAP kontextus indikátorok, lásd: https://ec.europa.eu/info/food-farming-fisheries/farming/facts-and-figures/performance-agricultural-policy/cap-indicators/context-indicators_en (A letöltés dátuma: 2020. 05. 05.)

7.8. Agrár-külkereskedelem

Az Európai Unió szempontjából csak a harmadik országokkal folytatott kereskedelem számít külkereskedelemnek, míg a tagországok esetében az egymással folytatott kereskedelem is, ezért az EU külkereskedelme kisebb, mint a tagországok külkereskedelmének összege. A tagországok külkereskedelmének közel háromnegyede irányult a belső piacra, és kicsit több, mint negyede a harmadik országokba 2016-ban, bár egy évtized alatt ez utóbbi jelentősen emelkedett (Európai Bizottság 2017).

Az agrártermékek iránti kereslet és kínálat földrajzilag egyre inkább szétválík egymástól, ezért folyamatosan bővül az agrár-külkereskedelem. A világ legnagyobb agrárexportőre az Európai Unió és az USA közel azonos kivitellel, őket követi Brazília, Kína és Kanada. Az Európai Unió 2013 óta a világ vezető agrárexportőre.

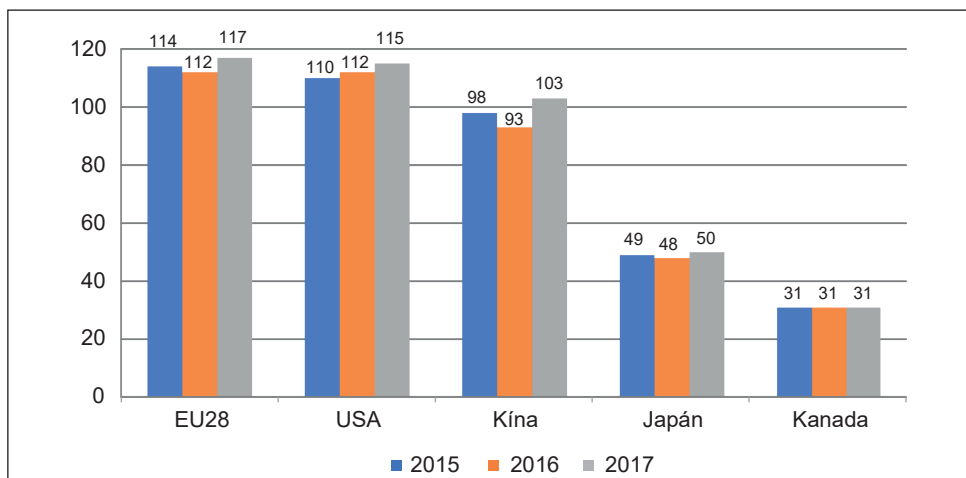

7.15. ábra

A világ vezető agrárexportőrei (milliárd euró)

Forrás: Európai Bizottság Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Főigazgatóság

Az importoldalon is az EU és az USA áll az élen, majd Kína, Japán és Kanada következik. Az agrár-külkereskedelem főbb szereplői alapvetően három csoportba sorolhatók: az EU, USA, Kína és Kanada jelentős mezőgazdasági termeléssel rendelkezik, esetükben az export és az import egyaránt nagymértékű. Brazília, Argentína, Ausztrália és Új-Zéland elsősorban exportőrök, az importjuk elhanyagolható mértékű. Japán és Oroszország ezzel szemben a vezető importőrök között szerepelnek (Európai Bizottság 2018).

7.16. ábra

A világ vezető agrárimportőrei (milliárd euró)

Forrás: Európai Bizottság Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Főigazgatóság

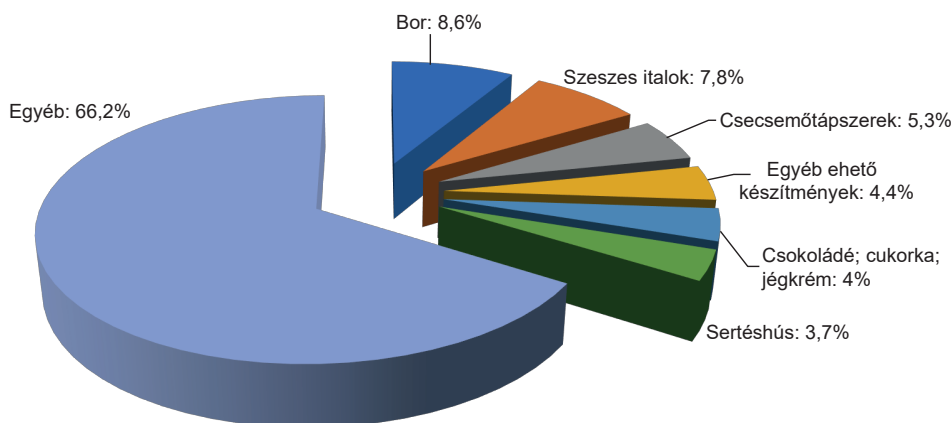
Az Európai Unió évek óta a világ vezető agrárexportőre és -importőre (Európai Bizottság 2018). Agrárkivitele 2007 és 2017 között 2009-et kivéve minden évben emelkedett, ennek köszönhetően 2017-ben újabb rekordértéket ért el. Az EU agrárexportja 2017-ben 138 milliárd euró volt, 5,1%-kal több, mint 2016-ban. Az exporttal párhuzamosan a Közösség agrárimportja is jelentősen bővült, csak 2009-ben és 2016-ban maradt el az egy évvel előttről. Az EU agrárimportja 2017-ben 117 milliárd euróra bővült, ezzel 4,5%-kal haladta meg a 2016. évet. Az EU agrárexportja a kétszeresére bővült 2007 és 2017 között, és 2010 óta az export meghaladja az importot is, vagyis a közösség agrártermékekből nettó exportőr. A külkereskedelmi többlet 20,5 milliárd eurót tett ki 2017-ben, 9%-kal bővült egy év alatt.

Az agrártermékek jelentős mértékben járulnak hozzá az Európai Unió teljes külkereskedelméhez, arányuk meghaladja a bruttó hozzáadott értékből való részesedésüket. Az agrártermékek részesedése a termékexportból 7,5%, az importból 6,6% volt 2016-ban, külkereskedelmi többletük a teljes többlet közel felét adta.

A külkereskedelem részesedése egyre magasabb az EU agrártermeléséből, ennek köszönhetően a külpiacon egyre fontosabbak az agrárgazdaság fejlődése szempontjából. Az export aránya a feldolgozatlan termékek termelési értékéből 2008 és 2016 között 7,7%-ról 12,3%-ra, a feldolgozott termékek esetében 6,7%-ról 10,5%-ra bővült (Európai Bizottság 2018).

A kivitel termékskálája széles, a termékpálya minden szegmenséből megtalálhatók benne termékek, a feldolgozatlan tömegtermékektől kezdve a magasan feldolgozott, egyedi igényeket kielégítő élelmiszeripari termékekig. Ugyanakkor a feldolgozott termékek a meghatározóak, ami kedvező a hozzáadott érték, a kivitel kiegyensúlyozott növekedése és a foglalkoztatottság szempontjából. Az EU agrárexportjának több mint negyzedét tették ki a magasan feldolgozott élelmiszerek 2017-ben, ez az arány az elmúlt évtizedben folyamatosan emelkedett (Európai Bizottság 2018).

Az export termékszerkezete mérsékelt koncentrált. A legjelentősebb termékcsoportot a bor, a szeszes italok és a csecsemőtápszerek jelentették 2017-ben, a teljes kivitel 22%-át adva. Ezt követték a különböző ehető készítmények, a csokoládé és a sertéshús, egyaránt 4%-os részesedéssel. Az első hat termékcsoport részesedése a teljes agrárexportból enyhén meghaladta az egyharmadot.

7.17. ábra

Az EU agrárexportjának szerkezete 2017-ben (%)

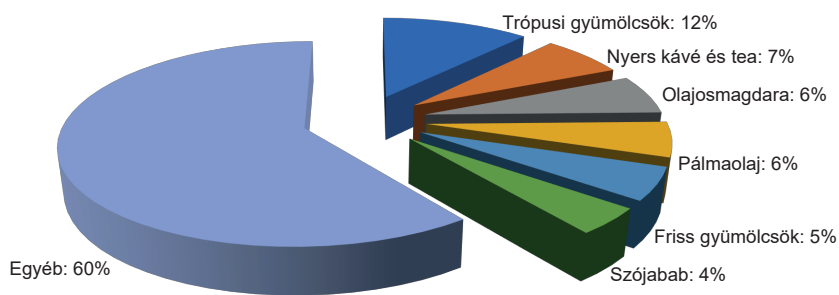
Forrás: Európai Bizottság Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Főigazgatósága

Ezzel szemben az import nagy részét a tömegtermékek adják, alacsonyabb feldolgozottsági fokkal. A magasan feldolgozott termékek részesedése az importból mindössze 17% volt 2017-ben. Ez az érték nagyságrendekkel elmarad az exportban képviselt arányuktól, ami az EU agrárszektorának versenyképességét mutatja (Európai Bizottság 2018).

Az agrárimport alapvetően három fő kategóriából áll: olyan termékekből, amelyet éghajlati adottságok miatt nem, vagy csak kis mennyiségben termel az EU (többek között trópusi gyümölcsök), takarmány-alapanyagok (többek között szója, napraforgóda-ra), illetve alapanyagok az élelmiszeripar számára (többek között pálmaolaj) (Európai Bizottság 2018).

Az agrárimport esetében enyhén magasabb a koncentráció. A három legjelentősebb termékcsoport, a trópusi gyümölcsök, a nyers kávé és tea és az olajdarák az import negyedét, a pálmaolajjal, a friss gyümölcsökkel és a szójababbal kiegészülve több mint 40%-át adta 2017-ben.

Az Európai Unió agrárexportjának legfontosabb célországa az USA, Kína, Svájc, Oroszország és Japán, a teljes agrárkivitel 40%-át adva. Az EU agrárimportjának főbb származási országai Brazília, az USA, Argentína, Ukrajna és Kína.

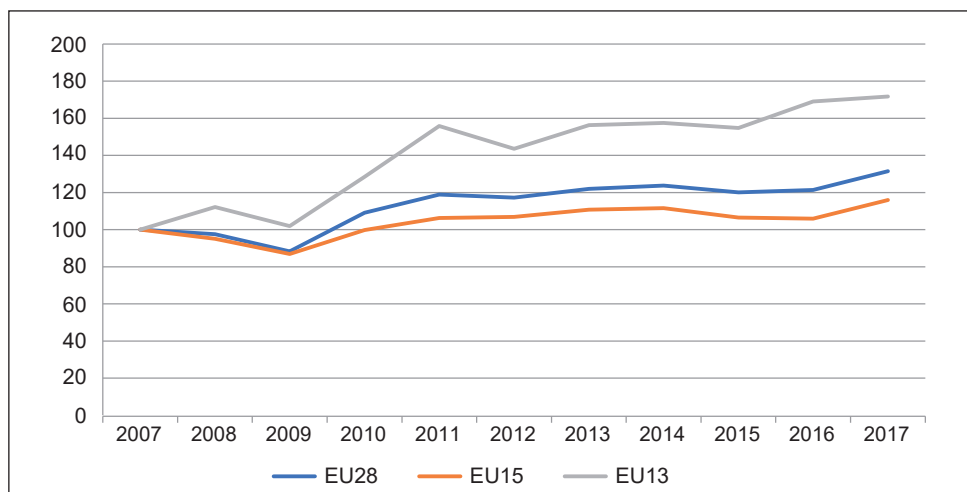
7.18. ábra

Az EU agrárimportjának szerkezete 2017-ben (%)

Forrás: Európai Bizottság Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Főigazgatósága

7.9. Jövedelem

Az elmúlt évtizedben a mezőgazdasági termelés jövedelmezősége látványosan emelkedett az európai Unióban, ugyanakkor jelentős különbségek figyelhetők meg. A jövedelmezőség az új tagországokban nagyobb mértékben javult, mint a régiekben. Ennek hatására érdemi felzárkózás történt. A mezőgazdasági munka jövedelmezőségének alakulását jól tükrözi az éves munkaerőegységre jutó reáljövedelem változása. Ez a mutató 2007 és 2017 között a régi tagországokban 16, az új tagországokban 72%-kal emelkedett. Ez annak az eredménye, hogy az új tagországokban nagyobb mértékben nőtt a reáljövedelem, valamint jobban csökkent a mezőgazdaság munkaerő-felhasználása. A jövedelem növekedését a Közös Agrárpolitika forrásainak csatlakozás utáni meredek emelkedése és a fejlett mezőgazdasággal rendelkező tagországokban alkalmazott termelési technológiák átvétele is elősegítette.

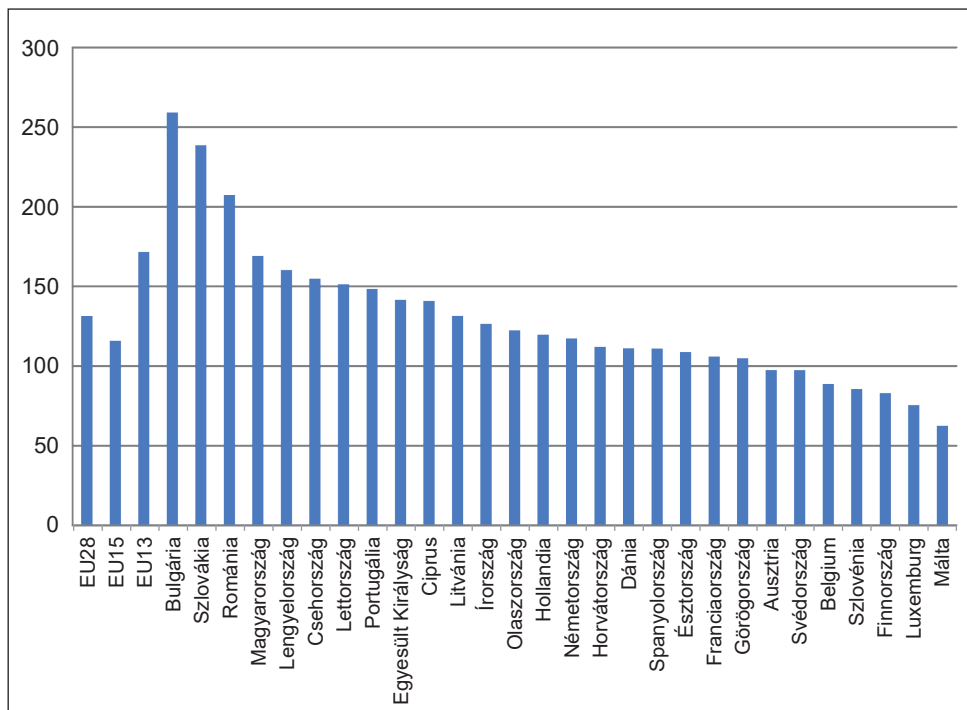

7.19. ábra

Az éves munkaerőegységre jutó reáljövedelem változása az Európai Unióban (2007 = 100)

Forrás: EUROSTAT

Az éves munkaerőegységre jutó reáljövedelem 2007 és 2017 között Bulgáriában, Szlovákiában és Romániában több mint kétszeresére emelkedett, de Magyarországon is több mint kétharmaddal növekedett. Ezzel szemben Máltán egyharmaddal, Luxemburgban egygyeddél esett vissza, de csökkent Finnországban, Szlovéniában, Belgiumban, Ausztriában és Svédországban is.

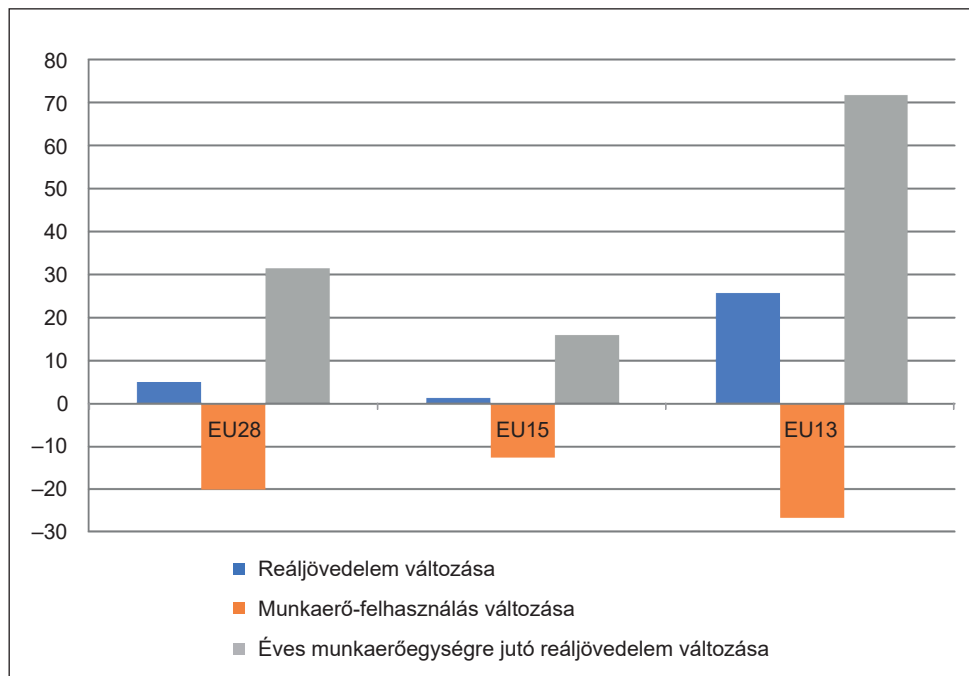
7.20. ábra

Az éves munkaerőegységre jutó reáljövedelem 2007 és 2017 közötti változása (2007 = 100)

Forrás: EUROSTAT

Az éves munkaerőegységre jutó reáljövedelem változását a reáljövedelem és a munkaerő-felhasználás különböző mértékben okozta. A reáljövedelem a tagországok többségében emelkedett, míg a munkaerő-felhasználás mindössze Írországban és Máltán bővült. Az EU szintjén a jövedelmezőség 32%-os javulása a reáljövedelem 5%-os növekedésének és a munkaerő-felhasználás 20%-os csökkenésének a következménye. A régi tagországokban 16%-kal növekedett a jövedelmezőség, mivel 1,4%-kal növekedett a reáljövedelem, és 13%-kal csökkent a munkaerő-felhasználás. Az új tagországok jövedelmezőségének 72%-os javulása a reáljövedelem 26%-os emelkedésének és a munkaerő-felhasználás 27%-os csökkenésének köszönhető. Az élenjáró országok közül Bulgáriában és Szlovákiában a munkaerő-felhasználás csökkenése, Romániában és Magyarországon a reáljövedelem emelkedése volt

a meghatározó. Előbbiek esetében negyedével növekedett a reáljövedelem, és felével csökkent a munkaerő-felhasználás. Romániában felével emelkedett a reáljövedelem, és mintegy negyedével csökkent a munkaerő-felhasználás. Magyarországon a reáljövedelem 57%-os növekedése mellett 7%-kal csökkent a munkaerő-felhasználás. Azokban az országokban, amelyekben csökkent a jövedelmezőség (Máltát kivéve), a reáljövedelem és a munkaerő-felhasználás is visszaesett.

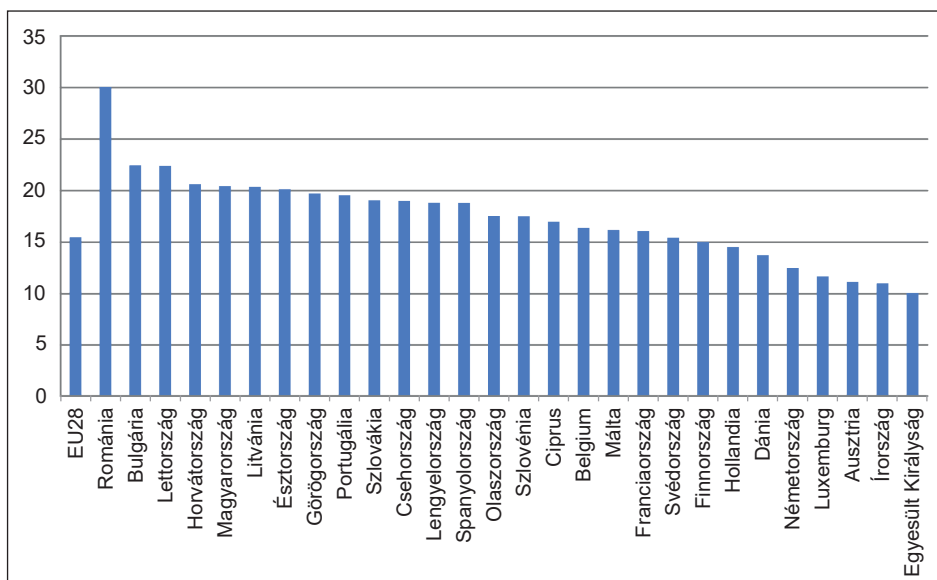
7.21. ábra

A jövedelmezőség összetevőinek 2007 és 2017 közötti változása (%)

Forrás: EUROSTAT

7.10. Élelmiszer-fogyasztás és árak

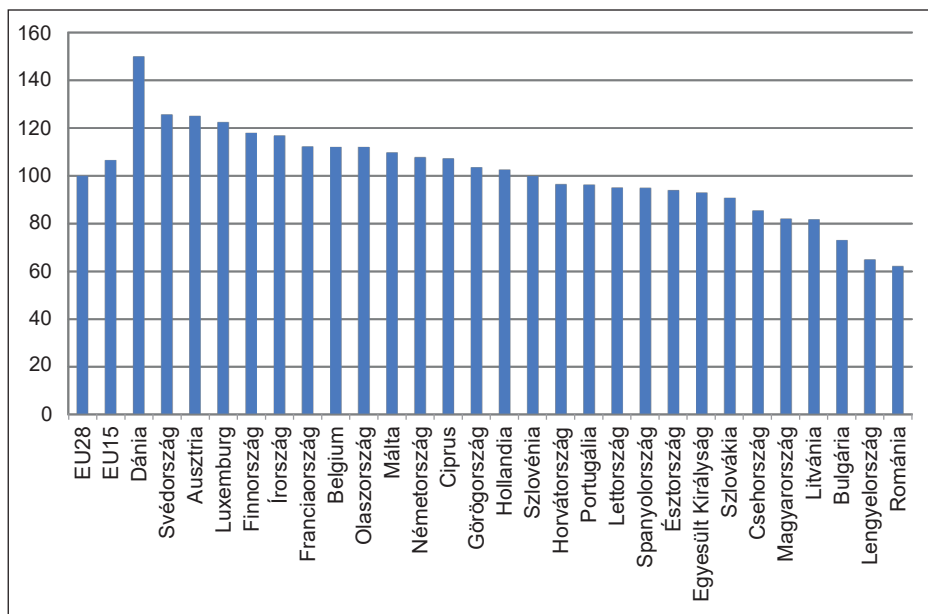
Az élelmiszerekre és alkoholmentes italokra fordított kiadások aránya szoros összefüggésben van a gazdasági fejlettséggel. Minél fejlettebb egy ország, annál kisebb az alapvető szükségletekre (többek között élelmiszerekre) fordított kiadások aránya, és annál több elköltethető jövedelem marad egyéb célokra. A Közösség egészében a háztartások kiadásai 15%-át költötték élelmiszerekre és alkoholmentes italokra 2017-ben. Ez az arány Romániában, Bulgáriában és Lettországon meghaladta a 20%-ot, míg az Egyesült Királyságban, Írországon és Ausztriában 10-11%-ot képviselt.

7.22. ábra

Az élelmiszerek és alkoholmentes italok részesedése az összes kiadásból 2017 (%)

Forrás: EUROSTAT, harmonizált fogyasztóiár-index számításához használt súlyok alapján

7.23. ábra

Az élelmiszerek és alkoholmentes italok árainak aránya az Európai Unióban 2017-ben (EU28 = 100)

Forrás: EUROSTAT

Az Európai Unió tagországainak élelmiszeráiraiban jelentős különbségek fedezhetők fel, amit elsősorban az adórendszer, az élelmiszer-kereskedelem szerkezete, a bérköltségek és a fogyasztói preferenciákból adódó minőségi különbségek magyaráznak. A fejlettebb országokban többnyire drágábbak az élelmiszerek. A legmagasabb élelmiszer-árszínvonal 2017-ben Dániában, Svédországban és Ausztriában volt megfigyelhető, míg Romániában, Lengyelországban és Bulgáriában voltak a legolcsóbbak az élelmiszerek. Dánia és Románia árszintje között 2,4-szeres volt a különbség.

Áttekintendő fogalmak

- agrárstruktúra
- főgazdai arányok
- a termelés intenzitása
- gazdaságszerkezet
- birtokszerkezet
- üzemnagyság
- haszonbérlet
- termelési szerkezet
- önellátottsági fok
- termelékenység
- éves munkaerő egység

Felhasznált irodalom

- CSATÁRI B. – HALMAI P. – TÓTH E. (2009): A vidék jövője – az agrárpolitikától a vidékpolitikáig. In BANCZEROWSKI JANUSZNÉ – BÁRDOSI VILMOSNÉ HORÁNYI K. – HORVÁTH Cs. – SZEME- NYEI I. – WAGNER P. szerk.: *Stratégiai kutatások, 2008–2009. Kutatási jelentések*. Budapest, Miniszterelnöki Hivatal – Magyar Tudományos Akadémia.
- CSATÁRI B. – HALMAI P. – VÁSÁRY V. (2010): Új vidékpolitika felé. Változó európai paradigma, növekvő hazai kihívások. In SZARKA, L. – HORÁNYI, K. – HORVÁTH, Cs. szerk.: *Stratégiai kutatások 2009–2010. Kutatási jelentések*. Budapest, Miniszterelnöki Hivatal – Magyar Tudományos Akadémia.
- ELEKES A. – HALMAI P. – UZONYI GYÖRGYNÉ – VÁSÁRY V. (2003): *Az Európai Unió Közös Agrárpolitikája: Fogalomtár*. Budapest, Agroinform.
- Európai Bizottság (2016): Productivity in EU agriculture – slowly but steadily growing. *EU Agricultural Markets Briefs*, No 10, December 2016. Elérhető: https://ec.europa.eu/agriculture/sites/agriculture/files/markets-and-prices/market-briefs/pdf/10_en.pdf (A letöltés dátuma: 2020. 01. 16.)
- Európai Bizottság (2017): *Facts and figures on EU agriculture and the CAP*. Európai Bizottság Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Főigazgatósága. Elérhető: https://ec.europa.eu/info/food-farming-fisheries/farming/facts-and-figures/performance-agricultural-policy/studies-and-reports/economic-analyses-and-briefs_en (A letöltés dátuma: 2018. 06. 16.)

- Európai Bizottság (2018): *Agri-food trade in 2017: another record year for EU agri-food trade*. Európai Bizottság Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Főigazgatósága. Elérhető: https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/food-farming-fisheries/news/documents/agricultural-trade-report_map2018-1_en.pdf (A letöltés dátuma: 2020. 01. 16.)
- HALMAI P. (2001): A Közös Agrárpolitika. In KENDE T. – SZÜCS T. szerk.: *Az Európai Unió politikái*. Budapest, Osiris.
- HALMAI P. szerk. (2002): *Az Európai Unió agrárrendszere*. Budapest, Mezőgazda.
- HALMAI P. (2004): Az agrárgazdaság EU-adaptációja. Várható feszültségek, gazdaság- és társadalompolitikai kihívások. *Politikatudományi Szemle*, 13. évf. 1–2. sz. 203–222.
- HALMAI P. szerk. (2007): *Az Európai Unió agrárrendszere*. Budapest, Mezőgazda.
- HALMAI P. (2010): Közös Agrárpolitika. In KENGYEL Á. szerk.: *Az Európai Unió közös politikái*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- HALMAI P. (2015): Közös mezőgazdasági politika. In KENDE T. szerk.: *Bevezetés az Európai Unió politikáiba*. Budapest, Wolters Kluwer.